

ПРОБЛЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 346:340.134

В. Коваль, Голова Севастопольського апеляційного господарського суду, кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України

Щодо правила про переважне застосування пізніше прийнятих актів законодавства у сфері господарювання

Правило «*lex posteriori derogat lex priori*» відоме з часів римського права і його визнання в різний час і в різних країнах ґрунтується не на прямо виявленій волі законодавців, а на логіці законодавства, яке, хоч і складається із численних окремих нормативно-правових актів, утворює єдину систему. За наявності суперечності між нормативно-правовими актами одного й того ж ієрархічного рівня, прийнятими в різні часи, логічно було б надати перевагу тій волі правотворчого органу, яку він виявив у пізніше прийнятому нормативно-правовому акті. Проте є потреба і в уточненні змісту названого правила стосовно актів господарського законодавства і у визначенні винятків із цього правила. Це має істотне значення для забезпечення єдності судової практики. Але в науці господарського права ця проблема спеціально не досліджувалась. Це дає підстави для висновку про її актуальність.

У загальнотеоретичному і міжгалузевому аспектах проблема переваги пізніше прийнятих актів законодавства розглядалась у роботах П. О. Власенка, С. П. Погребняка, Д. Д. Лилака, О. Ф. Черданцева, А. М. Мірошниченка та інших авторів.

Метою цієї статті є розробка теоретичних положень, які стосуються правила про переважне застосування актів господарського законодавства за критерієм часу їх прийняття, та формулювання рекомендацій щодо практики тлумачення актів господарського законодавства.

Перш за все слід уточнити, що правило «*lex posteriori derogat lex priori*» стосується всіх правових норм, що встановлюються пізніше прийнятим законом. Покажемо це на прикладі співвідношення норм, що

встановлені Законом «Про оренду державного і комунального майна», з одного боку, і правових норм, що закріплюються в Господарському кодексі, — з другого. Ці правові норми не співвідносяться як загальні і спеціальні, бо Господарський кодекс встановлює норми, що стосуються не тільки оренди державного і комунального майна, а й інших господарських відносин. Разом з тим орендарями державного і комунального майна можуть бути не тільки суб'єкти господарювання, а й будь-які інші фізичні чи юридичні особи. Отже, відповідно до ст. 6 Закону «Про оренду державного і комунального майна», що визначає осіб, які можуть бути орендарями державного і комунального майна, чинність цього Закону поширюється не тільки на майново-господарські зобов'язання, а й на інші цивільно-правові зобов'язання. Відтак сфера дії норм, що формулюються в Господарському кодексі, виходить за межі дії Закону «Про оренду державного і комунального майна», а сфера дії цього Закону виходить за межі сфери дії Господарського кодексу. Це виключає застосування з метою вирішення колізій між названими законодавчими актами правила «*lex specialis derogat lex generali*».

Спробуємо на прикладі правил про розірвання договору оренди державного чи комунального майна показати співвідношення правових норм, що встановлюються Господарським кодексом, з одного боку, і Законом «Про оренду державного і комунального майна», — з другого. Відповідно до ч. 3 ст. 26 цього Закону договір оренди може бути достроково розірвано на вимогу однієї із сторін за рішенням суду, зокрема «у разі невиконання сторонами своїх зобов'язань». Звідси прямо впливає правова норма, що надає сторонам договору оренди державного або комунального майна, у тому числі й договору, що є господарським, право на розірвання договору за наявності зазначеної умови.

Відповідно до ч. 3 ст. 281 ГК «на вимогу однієї із сторін договір оренди може бути достроково розірваний з підстав, передбачених Цивільним кодексом України». Звідси непрямо впливає і висновком від протилежного виявляється правова норма, відповідно до якої з інших підстав господарський договір оренди державного і комунального майна не може бути розірваний на вимогу однієї із його сторони. Якби правові норми, які встановлені ч. 3 ст. 291 ГК і ч. 3 ст. 26 Закону «Про оренду державного і комунального майна» і про які йдеться, не розрізнялись за хронологічною ознакою (за часом прийняття), колізія

між ними вирішувалась би на користь правової норми, що прямо впливає із ч. 3 ст. 26 Закону «Про оренду державного і комунального майна», бо правові норми, які непрямо впливають із актів законодавства і виявляються за допомогою висновку від протилежного, за інших рівних обставин не можуть конкурувати з іншими нормами¹. Втім Господарський кодекс прийнято пізніше, ніж Закон «Про оренду державного і комунального майна». Тому встановлені Господарським кодексом правові норми, хоч би вони були встановлені непрямо і виявлялись при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, підлягають переважному застосуванню перед правовими нормами, що встановлені вказаним Законом (незалежно від способу закріплення цих останніх правових норм та способу їх виявлення при тлумаченні).

Якщо не застосовувати запропонований тут інструментарій вирішення колізії, про яку йшлося, її взагалі не можна вирішити раціонально.

Подібна думка була висловлена стосовно співвідношення правових норм, що встановлені ст. 6 Закону «Про адвокатуру», відповідно до якої адвокат має право «запитувати та отримувати документи або їх копії від підприємств, установ, організацій, об'єднань», і ст. 28 Законом «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обмежень». Первісна редакція цього Закону допускала можливість надання відомостей із Державного реєстру прав на нерухоме майно та їх обмежень «лише» особам, зазначеним у цьому Законі. Крім того, первісна редакція цього Закону встановлювала, що до приведення у відповідність із цим Законом раніше прийняті нормативно-правові акти застосовуються в частині, в якій вони не суперечать цьому Закону. Оскільки Закон «Про адвокатуру» було прийнято раніше, то не виникало сумнівів, що цей Закон не може застосовуватись усупереч Закону «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обмежень». За таких умов інформація із Державного реєстру прав на нерухоме майно та їх обмежень на запити адвокатів не видавалась.

11 лютого 2010 р. була прийнята нова редакція Закону «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обмежень», із якої було виключено слово «лише» (у положенні, що стосувалося кола осіб, які мають право на отримання інформації із зазначеного вище Державного реєстру) і положення про застосування раніше прийнятих нормативно-правових актів лише в частині, в якій вони не суперечать цьому

¹ Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : в 4 т. Т. 4 : Методологія тлумачення нормативно-правових актів. – К. : Юрид. кн., 2008. – С. 183–203.

Закону. Виникає питання про те, як тепер має вирішуватись колізія між Законом «Про адвокатуру» і Законом «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обмежень». Використати з метою дати відповідь на поставлене запитання правило про переважне застосування спеціальної правової норми неможливо, оскільки правові норми, про які йдеться, не співвідносяться як спеціальна і загальна.

Колізія між цими двома правовими нормами має вирішуватись на користь правової норми, що встановлена Законом «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обтяжень» з урахування наступного. Із частини 2 ст. 28 Закону «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обтяжень» непрямо впливає і за допомогою висновку від протилежного виявляється правова норма, відповідно до якої іншим особам, ніж вказані у цій частині (у тому числі і адвокатам), відомості із Державного реєстру прав на нерухоме майно та їх обтяжень видаватись не можуть. Оскільки цей правовий припис міститься в пізніше прийнятому Законі, він підлягає переважному застосуванню перед відповідним правовим приписом, що встановлений Законом «Про адвокатуру».

Існує колізія між загальним правилом ч. 2 ст. 785 ЦК, що встановлює неустойку за прострочення повернення наймачем наймодавцеві предмета договору найму, і ст. 34 Закону «Про оренду землі», яка покладає на орендаря обов'язок відшкодувати орендодавцеві збитки, завдані простроченням повернення земельної ділянки, що була надана в оренду, після припинення договору оренди. Зазвичай інтуїтивно та на підставі професійного досвіду судді роблять висновок про переважне застосування ст. 34 Закону «Про оренду землі». Інколи ця правова позиція аргументується посиланням на те, що ст. 34 цього Закону встановлює спеціальне правило, що підлягає переважному застосуванню перед загальним правилом ч. 2 ст. 784 ЦК. Але ж ця аргументація є неправильною.

Із названих двох законодавчих положень прямо впливають обов'язок наймача сплатити неустойку (ч. 2 ст. 785 ЦК) і обов'язок орендаря відшкодувати збитки. Для вирішення зазначеної колізії із цих законодавчих положень слід зробити висновок від протилежного. Згідно з правовою нормою, що непрямо впливає із ст. 34 Закону «Про оренду землі» і виявляється при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, орендар не несе перед орендодавцем у разі прострочення повернення земельної ділянки у зв'язку з припиненням договору оренди іншої відповідальності, крім відповідальності у ви-

гляді відшкодування збитків, зокрема не несе відповідальності у вигляді обов'язку сплатити неустойку, передбачену ч. 2 ст. 785 ЦК.

Переважне застосування актів, прийнятих пізніше, означає, зокрема переважне застосування і тих правових приписів, які непрямо впливають із положень пізніше прийнятих нормативно-правових актів та виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного. Оскільки Закон «Про оренду землі» було прийнято пізніше, ніж Цивільний кодекс, правовий припис, який непрямо впливає із ст. 34 Закону «Про оренду землі» і виявляється за допомогою висновку від протилежного, підлягає переважному застосуванню перед правовим приписом, який прямо впливає із ч. 2 ст. 785 ЦК. Викладене дає підстави для кінцевого висновку, відповідно до якого орендар, який прострочив повернення земельної ділянки у зв'язку з припиненням договору оренди земельної ділянки, несе обов'язок відшкодувати завдані цим орендодавцю збитки, але не несе обов'язку сплатити неустойку, передбачену ч. 2 ст. 785 ЦК.

Тим більше підлягають переважному застосуванню правові норми пізніше прийнятого закону, сфери дії яких перехрещуються зі сферами дії норм раніше прийнятого закону, якщо в пізніше прийнятому законі зроблено застереження про його переважне застосування перед раніше прийнятими законами. Так, ч. 1 ст. 199 ГК встановлює, що «до відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України». Звідси непрямо впливає і за допомогою висновку від протилежного виявляється правова норма, відповідно до якої до відносин щодо забезпечення виконання господарських зобов'язань Закон «Про іпотеку» не застосовується. Але п. 2 розділу VI «Прикінцеві положення» Закону «Про іпотеку» встановлює, що законодавчі та інші нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Законом, застосовуються у частині, що не суперечить цьому Закону. Отже, до господарських зобов'язань щодо іпотеки Закон «Про іпотеку» застосовується, а ч. 1 ст. 199 ГК не може бути перешкодою для цього.

Таким чином, правило про перевагу пізніше прийнятого закону стосується усіх правових норм, що встановлюються таким законом, у тому числі й тих, які текстуально в законі не закріплені, а при тлумаченні виявляються за допомогою висновку від протилежного.

Далі спробуємо уточнити зміст правила «*lex specialis derogat lex generali*» шляхом з'ясування його співвідношення з правилом «*lex*

spesiali derogat lex generali». У науковій літературі неодноразово зверталась увага на те, що спеціальні правові норми застосовуються переважно перед загальними, хоч би закон, що встановлює спеціальні правові норми, і було прийнято раніше¹. С. П. Головатий наводить із цього приводу аналогічну думку канадського науковця Л. Трамбле².

Викладена думка підтверджується актами господарського законодавства та практикою його застосування. Зокрема, ст. 165 ЦК визначає правовий режим майна виробничого кооперативу і серед іншого встановлює, що «майно, що залишилося після ліквідації виробничого кооперативу та задоволення вимог його кредиторів, розподіляється між його членами відповідно до їхньої трудової участі, якщо інший порядок не встановлений статутом кооперативу». Господарський кодекс, що встановлює особливості правового врегулювання майнових відносин у сфері господарювання (ч. 2 ст. 3 ЦК; ч. 2 ст. 4 ГК), впроваджує правову конструкцію неподільного фонду, що утворюється за рахунок вступних внесків членів виробничого кооперативу і майна кооперативу (ч. 4 ст. 100 ГК). При виході із виробничого кооперативу член кооперативу має право на одержання паю (ч. 1 ст. 99 ГК), але право на отримання частки неподільного фонду, що пропорційна розміру паю, не передбачається. І це відповідає самому терміну «неподільний» (фонд). Проте у разі ліквідації виробничого кооперативу передбачається розподіл майна кооперативу, що залишилось після розрахунків із бюджетом та кредиторами, пропорційно вартості паю (ч. 2 ст. 109 ГК). Це загальне (у тому розумінні, що воно поширюється на всі види майна виробничого кооперативу) правило поширюється і на майно, що належить до неподільного фонду. Лише стосовно землі виробничого кооперативу встановлено особливий порядок розпорядження нею у зв'язку з ліквідацією кооперативу.

Після того як Господарський кодекс був прийнятий, але до того, як він набув чинності, був прийнятий Закон «Про кооперацію». Цей Закон враховував досвід регулювання Законом «Про оподаткування прибутку підприємств» (ст. 7) майнових відносин, що виникають при ліквідації неприбуткових організацій, і встановив, що «майно неподільного фонду кооперативу не підлягає поділу між його членами і передається за рішеннями ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації

¹ Тилле А. А. Время, пространство, закон / А. А. Тилле. – М. : Юрид. лит., 1965. – С. 32.

² Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Кн. 2: Верховенство права: від ідеї до доктрини / С. П. Головатий. – К. : Фенікс, 2006. – С. 625.

(кооперативним організаціям). При цьому в рішенні повинні бути визначені напрями використання зазначеного майна» (частина сьома ст. 29 Закону «Про кооперацію»). Це положення пізніше прийнятого Закону. Втім воно встановлює загальну норму щодо спеціальної правової норми, яка передбачена ч. 2 ст. 109 ГК, а тому переважному застосуванню підлягає ця остання правова норма. Її кваліфікація як спеціальної обумовлена тим, що вона поширюється тільки на виробничі кооперативи. У той же час положення частини сьомої ст. 29 Закону «Про кооперацію» встановлює загальну норму, яка поширюється на всі види кооперативів, а тому не може конкурувати з правовою нормою, що встановлена ч. 2 ст. 109 ГК, хоч названий Закон і прийнято пізніше.

Але як не можна абсолютизувати правило про перевагу правових норм, встановлених пізніше прийнятим нормативно-правовим актом, так само не можна абсолютизувати і правило про переважне застосування спеціальної правової норми перед загальною, незалежно від часу прийняття нормативно-правових актів, якими такі норми встановлюються. Існує досить поширена законодавча практика, відповідно до якої в законах зазначається на те, що раніше прийняті законодавчі (нормативно-правові) акти до приведення їх у відповідність до нового закону підлягають застосуванню лише в частині, в якій вони не суперечать цьому Закону. Зазначення при цьому на нормативно-правові акти має реальне значення лише стосовно законодавчих актів, оскільки підзаконні акти ні за яких умов не можуть застосовуватись у супереч законам. Що стосується зазначення на застосування законодавчих актів лише в частині, в якій вони не суперечать новому закону, то цей феномен потребує належного осмислення, таке зазначення є істотним для правозастосування, бо виключає застосування спеціальних правил, які встановлені раніше прийнятими законодавчими актами та не відповідають нормами, що встановлені новим законом, хоч би вони були загальними або навіть принципами (в частині, в якій принципи мають значення нормативного регулятора, а не є деклараціями).

Стверджуючи таке, не можна оминати увагою питання про те, якою мірою законодавець усвідомлював, що, включаючи до певного закону положення про можливість застосування раніше прийнятих законодавчих актів лише в частині, в якій вони не суперечать новому закону, він виключає застосування спеціальних норм раніше прийнятих законів, що суперечать новому закону. Швидше за все, законодавець цього не усвідомлював. Інакше він би так широко не використовував це застереження.

Втім законодавець не завжди усвідомлює значення і численних інших формулювань, які він включає до змісту законодавчих актів. Особливо необачним є включення застереження, про яке йдеться, до змісту кодифікованих законодавчих актів, що мають, як правило, широку сферу дії. У цих випадках можна з упевненістю стверджувати, що законодавець не усвідомлював значення того, що саме він включає до законодавчого акта. Проте при тлумаченні нормативно-правових актів недоцільно було б замислюватися над тим, про що думав законодавець, що він усвідомлював при прийнятті законодавчого акта, а чого не розумів. Суддя, інший суб'єкт правозастосування повинен тлумачити нормативний текст, що є частиною єдиного системного явища, підпорядкованого законам людського мислення та принципу верховенства права.

Викладене потребує врахування як при тлумаченні нормативно-правових актів, так і в процесі правотворчості. Є і проблеми вирішення колізій між нормативно-правовими актами, прийнятими різного часу, які (проблеми) потребують подальшого дослідження. Це проблеми визначення нормативно-правових актів, прийнятих пізніше, можливості надання певному закону переваги перед законами, які будуть прийматись у майбутньому.

Коваль В. Относительно правил о преимущественном применении позднее принятых актов законодательства в хозяйственной сфере

Правило «*lex posteriori derogat lex priori*» является общеизвестным, но его содержание требует уточнения. В частности, важным является предоставление преимущества при правоприменении правовым нормам, которые текстуально не закреплены в позднее принятом нормативно-правовом акте, а при толковании выявляются при помощи вывода от противного. Позднее принятый закон не исключает применения ранее установленных специальных правовых норм.

Ключевые слова: хозяйственное законодательство; позднее принятый закон; вывод от противного; специальный закон; преимущество при правоприменении.

Koval V. Rule about the primary usage of accepted legislation acts, at a later date, that regulate the economic relations, and the exception from it

The rule «*lex posteriori derogat lex priori*» is the common, but it's content require more precise. Particularly, the assignment of primary during the law enforcement by the principles of law is important in practice, for those, that are not textually anchored in the normative legal act accepted at a later date, and during the interpretation are detected with the assistance of the conclusion from the opposite. Law, enacted later doesn't except the application of the special principles of law established earlier.

Keywords: economic legislation; law, enacted later; conclusion from the opposite; special law; primary during the law enforcement.